

УДК 070: 82–92(083.71)

Віталій Борецький**ОНТОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ СУЧАСНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ**

У статті розкрито основні й додаткові онтологічні ознаки й функції сучасної публіцистики з використанням методу аналогій та проєкції ключових ознак на синергетичну природу явища публіцистики.

Ключові слова: Публіцистика, функції, феномени, «ефекти» сучасної публіцистики, синергетика.

В статье раскрыты основные и дополнительные онтологические черты и функции современной публицистики с использованием метода аналогий и проекции главных признаков на синергетическую сущность явления публицистики.

Ключевые слова: Публицистика, функции, феномены, «эффекты» современной публицистики, синергетика.

The basic and additional ontological characteristics and functions of modern journalism using the method of analogies and projection of key features on the synergistic nature of the phenomenon of journalism are revealed in the article.

Key words: Journalism, functions, phenomena, «effects» of modern journalism, synergetics.

Проблемною зоною соціальних комунікацій в Україні є не тільки відсутність осібного поняттєвого апарату, різномірність об'єкту дослідження (від інформаційних технологій до духовних артефактів), а й недостатнє окреслення новітніх тенденцій та онтологічних феноменів об'єкту дослідження, до якого належить і публіцистика. Сутність останньої ускладнена міждисциплінарним статусом, пов'язаним з належністю публіцистики як до актуального інформаційного продукту (журналістика), так й артефакту (література); її прецедентністю (зріз сучасних актуальних подій) й часовою тяглістю (виразна інтертекстуальність, філософічність, аксіологічна позачасовість).

Структуру, тематику й текстову природу української публіцистики досліджували вітчизняні науковці Ю. Лазебник, В. Здоровега, А. Москаленко, В. Качкан, В. Різун, І. Михайлин, Н. Сидоренко,

М. Титаренко, В. Галич та інші. У їхньому дискурсі детально з'ясовано мас-медійну природу, суспільну роль, функції публіцистики. Проте не до кінця з'ясованими залишаються онтологічні ознаки, які є інтенцією поступу в царині публіцистичної творчості, корелюють, з одного боку, з літературним процесом, з іншого, — протиставлені йому як спонтанні виразники суспільної свідомості, скерованої на вирішення гострих соціально-політичних, ментальних, буттєвих проблем. Ефективним методом пізнання текстових артефактів у рамках когнітивної, герменевтичної та інших інтерпретативних парадигм є визначення феноменів як інтенційних явищ, що пронизують структуру, ідейно-тематичну, аксіологічну, інструментальну та інші площини твору. У науково-популярних розвідках існує також практика звертатися (за умов недостатності термінологічного чи аналітичного інструментарію) до метафоричних асоціацій («ефектів»), які дозволяють об'єктивувати додаткову сутність явища шляхом аналогій — універсального мисленнєвого інструменту людини. Так, у педагогіці використовується номенклатурно закріплений феномен «садівника» (скеровує дерево-дитину, в якій закладені всі необхідні інтенції для зростання), «чистої дошки» (найвищий ступінь сезитивності й незаангажованості особистості); в журналістиці — ефект «резонансу» (поширення інформації поза керованими інформаційними потоками), в психології — ефект «равлика» («затікання» свідомості в саму себе) тощо. Вважаємо за доцільне сформулювати такі аналогії й щодо публіцистики.

Метою дослідження є окреслення онтологічних ознак сучасної публіцистики, що складаються, з одного боку, з феноменів публіцистики (загальних іманентних ознак) та функцій, з іншого, — ефектів — асоційованих, пов'язаних з інтуїтивним осягненням твору додаткових ознак.

Завдання публікації — описати актуальні й історично характерні ознаки української публіцистики, доповнити їх некатегорійними асоціативними ознаками («ефектами»), узагальнити викладене в рамках схоластичного бачення явища публіцистики з проекцією на її синергетичну природу.

Л. Василик окреслює основну проблему дослідження сучасної публіцистики в рамках відсутності концептуального бачення (у вузькому — концепти й широкому — концептуальність значення): «За цей

час порушувалися питання системності публіцистичного бачення, мотивації виступу публіциста, публіцистичної майстерності, психології публіцистичної творчості тощо. Однак концептуальність публіцистичного мислення як інтелектуального феномена з погляду виявлення основних світоглядних концептів (свідомісних знаків) та їх проєкції в тексті не досліджувалася, концептуальність та знаковість як чинники журналістського тексту не аналізувалися» [2].

Виразною ознакою публіцистики, яка відмежовує її від літератури й новинно-аналітичної журналістики є розширена функціональність, пов'язана з ефектом «заповнення пустот» гносеологічного, політичного й соціального характеру, які не в змозі виповнити соціальна надбудова (влада, релігія, філософія). Так, науковці стверджують, що публіцистика всебічно зорієнтовує масову аудиторію, зокрема В. Здоровега наголошує: якщо інформаційно-аналітична журналістика виражає громадську думку, публіцистика формує її [4, 25]. Професор Й. Лось розкриває функціональність публіцистики у своєму визначенні, згідно з яким «Публіцистика — словесна й візуальна сфери моделювання свідомості, вияв динамізму людського духу, політичне і морально-філософське освоєння історії та актуальної суспільної практики, всеохопний засіб формування особистості, площина зазначення вартостей та інтересів людей, соціальних груп і націй, втілення їх культурної ідентичності» [6, 24]. Отже, поліфункціональність публіцистичного дискурсу полягає передовсім у доповненні нереалізованих функцій самого суспільства саморозгортним інтелектуальним продуктом, що здатен змінювати це суспільство. Відбувається своєрідне «рондо» — коловий синергетичний ефект: суспільні зміни стимулюють розширення публіцистичного дискурсу, останній — стимулює нові зміни.

Тісно пов'язана з попередньою компенсаторна функція публіцистики. Так, в Україні зародження журналістики у XIX ст. пов'язане саме з цією функцією обслуговування відсутніх автентичних форм національної свідомості, в результаті чого література ставала політикою, журналістика — літературою. Про це свідчить домінування літературно-альманахових джерел української журналістики XIX ст. у порівнянні з інформаційними.

Структурувальна функція публіцистики відмінна від її літературної та власне журналістської сутності, які породжують відповідно

фактологічну й сюжетну ентропію супертексту. Журналістикознавець Й. Лось, цитуючи філософа й журналіста Миколу Шлемкевича, вбачає функцію публіцистики як компоненти духовної культури у «встановленні порядку в первісному душевному хаосі, надання ясної форми природному станові душ, організації духовності» [6, 12]. У світлі цієї теорії в публіцистиці на перше місце виходить психологічне тло подій, стан, за якого факти не є самоціллю повідомлення, а своєрідним тотальним бекграундом буття людської душі.

Історична філософічність є невід’ємним атрибутом публіцистики. Як відомо, історія осмислюється у двох ракурсах: з часової відстані, коли факти «пересіюються», оцінюються, вкладаючись в уже установлені системи (епохи, періоди, формації) і зсередини, не виходячи з іще діючого соціально-політичного контексту. Якщо перший підхід дозволяє досягти відносної об’єктивності за рахунок дистанціювання від уже не діючих ідеологій і практик, то другий, — власне публіцистичний, — осмислює історію, що твориться в діалектичній взаємодії попереднього досвіду й актуального, прецедентного контексту. Це дає змогу «зсередини» оцінити актуальний континуум, що унеможливорює однобічне потрактування ситуацій, категоризму віднесеності подій та політичних груп до «чорних» або «білих». У цьому випадку публіцистична діяльність дає матеріал, який згодом зможе бути «відкинутий на сито історії», яке, якщо й відбере певні факти та явища, то вони матимуть іншу якість — якість апробованості й осмисленості в актуальному, а не історичному часі.

Публіцистика виявляє також феномен емоційного синергізму. «Голі» факти, як і факти історії, «приправлені соусом» наукових або ідейних парадигм, що часто перекреслюють або виключають один одного, можуть призвести до екзистенційного песимізму. Якщо актуальність фактів, відображених в інформаційних та аналітичних жанрах журналістики швидко втрачається, їхній інформаційно-енергетичний потенціал нагадує ефект конденсатора, який може продукувати потужний але короточасний розряд, то осмислення фактів у лоні публіцистики прищеплює їм «ген безсмертя». Цей феномен пов’язаний із синергетичним ефектом цілісності й необхідності зміни глобальних подій, естетичних мод, соціальних інтенцій. Індивідуальне творче публіцистичне начало, скероване на осмислення актуальної історії, з одного боку, потверджує осучаснену біблійну істину «всі по-

дії, послані людству є корисними й санаційними», з іншого — додає експресивного заряду, який переробляє актуальну в часі інформацію на перманентно ціннісну, об'єктивуючи людський фактор історії. Це вкладається в синергетичну парадигму, за якої кожен компонент системи (в даному випадку — автор, реципієнт, людина) є голографічним відображенням усієї системи. Якщо рушієм розвитку усієї системи є ідеологія еліт, корпоративні, геополітичні інтереси, то рушієм на мікрорівні (людина) є емоційна компонента (воля, мотиви, інтерес, зацікавленість). Актуальна журналістика (інформаційно-аналітична) ізоморфна репортажу й коментареві, натомість публіцистика нагадує документальний фільм, де на події нашаровується особистість автора, музичний супровід, ракурс, акцент. Й. Лось узагальнює подібну ідею так: «Щоб підживлювати культуру духу людини, народу, щоб душа не піддавалася занепадові й розпуці, залишалася свіжою, ясною, здатною на великі вчинки, журналіст / публіцист зобов'язаний переходити від описової публіцистики до світоглядної, тобто озброїти читача, слухача, глядача методикою пізнання світу, «граматики життя» народів, не обмежуючись «максимальною поінформованістю» через «мультимедіа»... [6, 28]. Тут виступає як важливий субфактор естетична природа публіцистики: «Естетика слова, метафори, образу, деталі, сюжетного ходу, композиції, людських взаємин, характеру персонажів, особливо в складних, неординарних обставинах життя, нарешті, естетика наскрізної думки публіциста, його позиції — це саме те, що наповнює журналістський твір живим струмом, додає йому тієї полум'яної сили, що збуджує мозок і серце» [3, 10].

Важливим диференційним феноменом є антропоцентризм публіцистичної співтворчості. Якщо в інформаційній журналістиці факти «говорять самі за себе», то в публіцистиці вони змушують говорити людське сумління. Тут маємо справу зі своєрідним «ефектом лазера»: факти й тенденції «бомбардують» людську душу й спричиняють ефект цілеспрямованого «світіння», стихійної творчої еманациї. Якщо історія, що твориться, говорить до людини фактами, то в царині публіцистики людина починає промовляти до історії, тобто імпровізовано «писати її чорновик», оскільки досвід підказує, що «чистовиків» в історії не буває.

Мозаїчність публіцистичної картини світу — окремий феномен публіцистики. Публіцист використовує у своїй творчості не тільки

факти соціально-політичної дійсності, а й здобутки науки, мистецтва, філософії. Проте через виразний антропоцентризм публіцистичні рефлексії доповнюють один одного мозаїчно. Це, з одного боку, не дає можливість говорити про цілісність публіцистичної картини світу, з іншого, стимулює шукати цю цілісність не в поверхневій структурі, а глибинній, екзистенційній та психологічній. Даний феномен можна візуалізувати «ефектом калейдоскопа», в якому індивідуалізовані скельця не схожі між собою, але створюють гармонію іншого рівня — метагармонію.

Світоглядність публіцистики пов'язана з історією та ментальністю нації (національний текст). Таку публіцистику О. Александров образно називає «глибокою», наголошуючи: «У «глибокій публіцистиці» поточна дійсність представлена таким чином, що її узагальнення здатні формувати світогляд читачів» [1, 283]. Саме світоглядна публіцистика визначає тенденції й окреслює нинішні перспективи, особливо її роль зростає в період медіареволюцій, які характеризуються рисами глобалізації, переходу до «відкритого суспільства», а саме такий період українські медіа переживають сьогодні.

Опозиційність української публіцистики як феномен частково пов'язаний із суттю журналістики, яка завжди в конструктивній опозиції до влади, але в більшості — через те, що саме публіцистика є територією фактологічної й емоційної свободи.

Моделетворчий характер публіцистики найяскравіше проглядається в художній публіцистиці, зокрема есеїстиці, яка дає найбільше простору для філософсько-художнього осмислення дійсності з позиції інтелектуальної особистості автора. Інформаційно перенасичений світ вже містить чимало світоглядних моделей, утім це тільки стимулює до створення нових. Цінність публіцистичних моделей не в їхній об'єктивності, а в максимальному наближенні до індивідуальних світів (читачів), які виявляються близькими або препаруються впродовж сприймання й енергетичного та психологічного зараження, сугестії. Автор, створюючи власну модель, стоїть на платформі усього культурологічного досвіду (феномен пам'яті) та на загальному плато будує індивідуалізовану модель. Вона, за умов майстерної, енергетичної, образної й фактологічної насиченості, максимально наближається до читачьких, адже відомо, що Бог не тільки «поділив мови», а й подарував кожному призматичне світосприйняття й світо-

розуміння, відмінне від об'єктивного. Тобто публіцист шукає та знаходить «ключ», яким не просто відкриває шпарину людської душі, а з'єднує суб'єктивно призматизований світ з об'єктивним, розширює горизонти крізь обмежену видимість (ефект стробоскопа або камери обскури, коли через фізичну або психологічну «шпарину» сприймання об'єктивність набуває гострого окреслення, певних відтінків, ракурсів тощо).

Феномен еманативності — це відносно некероване «витікання» творчого продукту (тексту), що підпорядковує форму, прийоми й засоби. Ідейність при цьому не є первинною чи вторинною, вона і є еманованою енергією, що матеріалізується в текст. Саме еманация сприяє тому, що твір ніби «втікає» від жанру, який завжди є вторинним й умовним явищем. Наочною метафоричною аналогією є «ефект ртуті», яка, пульсуючи й рухаючись, збирається в одне ціле, кінцева форма якого може бути передбаченим лише частково. «Однією з найголовніших особливостей жанрової природи есе, як уже зазначалося, є відсутність будь-яких стереотипів, наперед визначених схем і рамок у публіцистичному висвітленні обраної теми» [3, 155].

Одним із ключових атрибутів сучасної публіцистики є феномен пам'яті. На переконання В. Канторовича, окрім інтелекту, основним інструментом есеїста є пам'ять (історична й актуальна) [5, 93]. З феноменом пам'яті в публіцистиці тісно пов'язаний її синергетичний ефект. Відправною точкою синергетичного дослідження тексту можна вважати ідею, висловлену в тезі Галини Москальчук про те, що «Лінійне слідування текстової матерії в часі поєднується з її відносно індивідуальною орієнтацією в просторі кожного окремо взятого тексту» (тобто фізичні параметри контрастують) [8, 7].

Олена Семенець при вивченні поетичного тексту зосереджує увагу на культурній пам'яті мовних одиниць, які спричиняють актуалізацію «можливих світів». Вона стверджує: «Пам'ять елементів поетичного тексту має багатшарову, складну просторово-часову організацію, охоплює попередні контексти використання даних одиниць у системі поетичного ідіолекту, зв'язки із синхронним літературним контекстом, апеляцію до традицій національної та світової літератури, етнокультурну інформацію, задовану в системі національної мови, зв'язки з іншими видами мистецтва (музикою, живописом, архітектурою, театром) тощо» [9, 403]. Безперечно, у журналістському тек-

сті ці параметри наявні також, але вони виступають постійним тлом актуального використання мовних знаків. Отже, журналістський текст, на відміну від інших, складається з двох площин — актуальної площини (так званий прецедентний текст — є аналогом свідомості людини) й інтертексту (постійної культурної пам'яті, що, виконуючи функцію підсвідомості, «живить» ще не усталені актуальні смисли).

Як слушно зазначає Юрій Лотман, «тексти, які досягли за складністю своєї організації рівня мистецтва, взагалі не можуть бути пасивними сховищами константної інформації, оскільки є не складами, а генераторами. Смисли в пам'яті культури не «зберігаються», а «ростуть» [7, 675]. Отже, перший аспект синергетичного ефекту й відповідного підходу до вивчення будь-якого журналістського тексту — це взаємодія актуального (прецедентний текст) і засвоєного культурно. Якщо актуальна вісь тексту виконує інформаційну, новинну, повідомлювану функцію, то культурна (її правильніше назвати кроскультурною) виконує генералізувальну функцію — пошук і залучення до пізнавально-емоційного акту аналогічних, подібних, суміжних, але вже засвоєних культурних феноменів.

З феноменом пам'яті тісно пов'язана інтегрувальна функція публіцистики. Публіцистична діяльність, скерована в майбутнє, «живиться» усім супердосвідом людства (від культурних архетипів — до алюзій на визначні події, особи, фрази), актуальною проблематикою сьогодення, вибудовує ціннісний і цілісний «місток», підтекстово декларує: людина не губиться в кожній історичній формації й культурній реальності, починаючи пошук щастя «з нуля», вона зростає.

Отже, публіцистика, виконуючи багатоаспектні функції суспільної свідомості, виявляє низку феноменів (інтегрувальний, моделетворчий, мозаїчний, еманативності, пам'яті тощо), узагальнення яких наводить на думку: публіцистичний дискурс є атрактором розвитку соціально-політичної й культурної сфер. Визначення «ефектів», які ніби аранжують основні атрибути публіцистики, потребує холистичного аналізу й доповнення категорійного апарату, які б наблизили до цілісного синергетичного розуміння української публіцистики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Александров О.* Тези до теорії публіцистики / О. Александров // *Діалог. Медіа-студії* : зб. наук. пр. : / ред. кол.: О. Александров (відп. ред.) [та ін.] — О. : Астропринт, 2007. — Вип. 6. — С. 282–288.
2. *Василик Л.* Концептуальна публіцистика як виразник національної ідентичності / [Електронний ресурс]. — [Режим доступу] : <http://vuzlib.com/content/view/1592/43>
3. *Глушко Олександр.* Художня публіцистика: європейські традиції і сучасність : монографія / О. К. Глушко. — К. : Арістей, 2010. — 192 с.
4. *Здоровега В.* У майстерні публіциста. Проблеми теорії, психології, публіцистичної майстерності / Володимир Здоровега. — Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 1969. — 169 с.
5. *Канторович В.* Заметки писателя о современном очерке / В. Канторович. — М. : Советский писатель, 1973. — 543 с.
6. *Лось Й. Д.* Публіцистика й тенденції розвитку світу : навчальний посібник для вищих навчальних закладів III — IV рівнів акредитації : у 2 ч. Ч. 1. / Й. Д. Лось. — Львів : ПІАС, 2008. — 376 с.
7. *Лотман Ю. М.* Семиосфера / Ю. М. Лотман. — СПб. : Искусство-СПБ, 2000. — 704 с.
8. *Москальчук Г. Г.* Структура текста как синергетический процесс / Г. Г. Москальчук. — М. : Едиториал, УРСС, 2003. — 296 с.
9. *Семенець О.* Культурологічна пам'ять мовних одиниць: синергетичний аспект / Олена Семенець // *Вісник Львів. ун-ту. Серія : Філологія*. — 2004. — Вип. 34. Ч. 2. — С. 403–409.

Одержана 12.06.2015